

Basiskennis geschiedenis

Hans Keissen

Slaag
voor de
entreetoets!

Noordhoff Uitgevers

Eerste druk

Basiskennis geschiedenis

Hans Keissen

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen/Amsterdam

Omslagillustratie: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever,
ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n)
te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op
teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te
nemen met de uitgever.

*Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie
en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen
gegevens houden zij zich aanbevolen.*

0 1 2 3 4 5 / 15 14 13 12 11

© 2011 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag
niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van
reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel
16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen
aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl).
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en
andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot
Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060,
2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

*All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photo-
copying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.*

ISBN (ebook) 978-90-01-84096-9

ISBN 978-90-01-80493-0

NUR 846

Inhoud

Inleiding 7

1 Tijd van jagers en boeren (3000 v. Chr.) 9

- 1.1 Jagers-verzamelaars 10
- 1.2 De overgang van jagen en verzamelen naar landbouw 12
- 1.3 Religieuze uitingen: grottekeningen, beeldjes en grafgiften 15
- 1.4 De bronnen van dit tijdvak 15
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 18
 - [Opgaven](#) 19

2 Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr.-500 na Chr.) 21

- 2.1 De eerste beschavingen: het ontstaan van stadstaten 22
- 2.2 Het Romeinse rijk 23
- 2.3 Religie bij Grieken, Romeinen en Germanen 29
- 2.4 De bronnen van dit tijdvak 30
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 31
 - [Opgaven](#) 32

3 Tijd van monniken en ridders (500-1000) 33

- 3.1 Leven van het land 34
- 3.2 Het Frankische rijk 35
- 3.3 De verspreiding van twee religies 38
- 3.4 De bronnen van dit tijdvak 39
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 39
 - [Opgaven](#) 40

4 Tijd van steden en staten (1000-1500) 41

- 4.1 Nederzettingen groeien uit tot steden 42
- 4.2 Zelfstandige staatjes in een groot rijk 44
- 4.3 De plaats van de kerk in de samenleving 47
- 4.4 De bronnen van dit tijdvak 50
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 50
 - [Opgaven](#) 51

5 Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) 53

- 5.1 De ontdekkers 54
- 5.2 In opstand tegen een groot rijk 55
- 5.3 De hervormers 60
- 5.4 De bronnen van dit tijdvak 62
[Musea met collecties over dit tijdvak](#) 62
[Opgaven](#) 63

6 Tijd van regenten en vorsten (1600-1700) 65

- 6.1 De Gouden Eeuw 66
- 6.2 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 71
- 6.3 Een dominante, maar tolerante kerk 74
- 6.4 De bronnen van dit tijdvak 75
[Musea met collecties over dit tijdvak](#) 75
[Opgaven](#) 76

7 Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) 79

- 7.1 Het einde van de economische bloei 80
- 7.2 Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden wordt Bataafse Republiek 80
- 7.3 De Verlichting 82
- 7.4 De bronnen van dit tijdvak 84
[Musea met collecties over dit tijdvak](#) 84
[Opgaven](#) 85

8 Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) 87

- 8.1 Late industrialisatie van Nederland 88
- 8.2 Nederland een deel van Frankrijk en een onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden 92
- 8.3 Nieuwe idealen 96
- 8.4 De bronnen van dit tijdvak 97
[Musea met collecties over dit tijdvak](#) 98
[Opgaven](#) 99

9 Tijd van de wereldoorlogen en holocaust (1900-1945) 101

- 9.1 De economische crisis tussen de wereldoorlogen 102
- 9.2 De wereldoorlogen 105
- 9.3 Totalitaire systemen, het geloof in een leider 116
- 9.4 De bronnen van dit tijdvak 118
[Musea met collecties over dit tijdvak](#) 120
[Opgaven](#) 121

10 Tijd van televisie en computer (1945-heden) 123

10.1 Van wederopbouw tot welvaartsstaat 124

10.2 Nederland een deel van de wereld 130

10.3 Een ander religieus landschap 135

10.4 De bronnen van dit tijdvak 135

[Musea met collecties over dit tijdvak](#) 136

[Opgaven](#) 137

Geraadpleegde en aanbevolen literatuur 138

Illustratieverantwoording 139

Register 140

Over de auteur 143

Inleiding

Basiskennis Geschiedenis presenteert de leerstof van het schoolvak geschiedenis op een compacte en overzichtelijke manier aan de startende pabostudent. Het boek bereidt studenten voor op de entreetoets Mens en Wereld. De auteur van het boek is nauw betrokken geweest bij de landelijke digitale entreetoetsen van Mens en Wereld.

Voor veel pabostudenten is het schoolvak geschiedenis een moeilijk vak. Dat komt omdat veel studenten het vak niet meer gevolgd hebben in de laatste jaren van het voortgezet onderwijs, of zich moesten verdiepen in een beperkte tijdsperiode. *Basiskennis Geschiedenis* biedt studenten alle leerstof van het schoolvak op een overzichtelijke manier aan waardoor ze de entreetoets in het eerste leerjaar van de pabo met een gerust hart tegemoet kunnen zien. Het boek leidt studenten zelfstandig naar het benodigde kennisniveau. Als uitgangspunt voor de leerstof zijn de domeinbeschrijvingen gehanteerd die ook gelden voor de landelijke digitale entreetoets Mens en Wereld.

In *Basiskennis Geschiedenis* wordt de leerstof van het schoolvak geschiedenis kort en bondig uitgelegd. Om de ontwikkelingen tussen de verschillende tijdvakken goed te kunnen vergelijken, wordt elk tijdvak aan de hand van vier invalshoeken bekeken:

- 1 Sociaaleconomisch
- 2 Politiek-sociaal
- 3 Cultureel-religieus
- 4 Bronnen van een tijdvak

De vijftig vensters of onderwerpen uit de Canon van Nederland zijn cursief in de tekst opgenomen. Studenten die meer over deze vensters willen lezen, kunnen terecht op de website van de Canon van Nederland (www.entoenu.nl).

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een opsomming van de musea met collecties over dit tijdvak en met opgaven, waarmee de student kan controleren of deze de stof heeft begrepen en kan toepassen. De antwoorden staan op de bijbehorende website www.pabowijzer.nl.

Op de website kunnen studenten toetsvragen maken, waarbij de kennisdomeinen van de toets Mens en Wereld aan de orde komen. Het gaat om:

- a *Ontwikkeling en samenhang*. Dit betekent dat je kennis moet hebben over belangrijke personen en gebeurtenissen. Je moet weten hoe mensen in een bepaald tijdvak leefden. De tekst, illustraties en opgaven zijn voor dit onderdeel belangrijk.

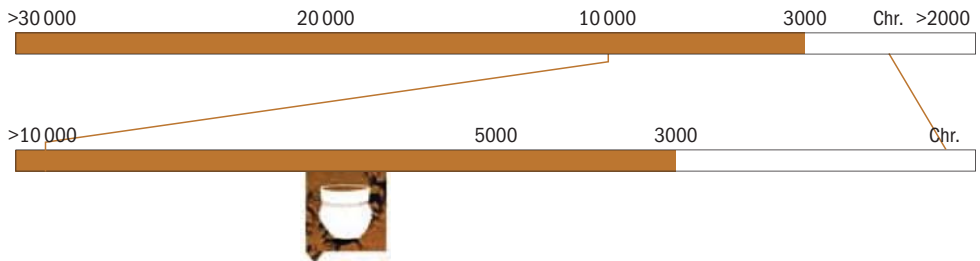
- b *Tijdsbesef*. Dit betekent dat je personen en gebeurtenissen in de tijd, of in een eeuw of een tijdvak moet kunnen plaatsen. Het gaat niet direct om het kennen van jaartallen. De tijdvakken aan het begin van elk hoofdstuk, de tekst, illustraties en opgaven zijn voor dit onderdeel belangrijk. Het tellen van de eeuwen levert vaak problemen op. De christelijke jaartelling begint bij geboorte van Christus. De eerste eeuw eindigt met het jaar 100. Wij leven nu in de eenentwintigste eeuw, die eindigt met het jaar 2100. Dus: het jaar 476 valt in de vijfde eeuw en het jaar 1672 valt in de zeventiende eeuw en het jaar 1848 valt in de negentiende eeuw.
- c *Ruimtelijke oriëntatie op gebeurtenissen*. Dat betekent dat je historische kennis kunt toepassen bij kaartbeelden. De kaarten en de zelfstudievragen in de verschillende hoofdstukken zijn voor dit onderdeel belangrijk.
- d *De aard van historische kennis*. Dat betekent dat je kennis uit eenvoudige bronnen moet kunnen halen en dat je moet weten welke bronnen in een bepaald tijdvak aanwezig zijn. Elk hoofdstuk sluit af met het onderdeel: de bronnen van het tijdvak.

Hans Keissen
Amsterdam, december 2010

1

Tijd van jagers en boeren

Prehistorie: 3000 v. Chr.

In dit hoofdstuk kun je lezen dat de mens oorspronkelijk afkomstig is uit Afrika. De langste tijd van zijn bestaan heeft de mens als jager-verzamelaar geleefd. De uitvinding van de landbouw bracht een grote verandering in de leefwijze. Deze gaf de mens allerlei nieuwe mogelijkheden. Dit tijdvak gaat over de prehistorie, de tijd waarin er geen geschreven bronnen voorkomen. De kennis die wij hebben over de jagers-verzamelaars en de eerste boeren is vooral gebaseerd op archeologisch onderzoek en enkele andere wetenschappen.

1.1 Jagers-verzamelaars

De mens heeft zich vanuit Afrika over de andere werelddelen verspreid. De mens leefde als jager-verzamelaar, een leefwijze die sterk werd beïnvloed door het heersende klimaat. In de volgende subparagrafen gaan we hier verder op in.

1.1.1 Migraties uit Afrika

In Oost-Afrika leefden 5 tot 4 miljoen jaar geleden al mensachtigen. Ongeveer anderhalf miljoen jaar geleden verliet de menssoort *homo erectus* (de rechtoplopende mens) Afrika. In Europa ontwikkelde zich uit de *homo erectus* een plaatselijke mensensoort, de Neanderthaler. Tegenwoordig bestaat er nog één soort mensen: de *homo sapiens sapiens* (de denkende mens). Deze moderne mens komt oorspronkelijk ook uit Afrika. Waarschijnlijk trokken ongeveer 150.000 jaar geleden kleine groepjes mensen uit Afrika naar het Midden-Oosten op zoek naar nieuwe voedselgebieden. Vandaar verspreidde de moderne mens zich over de rest van de wereld. Deze nieuwe mensensoort verdrong alle andere menssoorten. Waarschijnlijk kon de *homo sapiens sapiens* zich sneller aan veranderende omstandigheden aanpassen dan de andere menssoorten. Ongeveer 35.000 jaar geleden verscheen de *homo sapiens sapiens* in Europa. Rond die tijd stierven ook de Neanderthalers uit.

1.1.2 De nomadische samenleving van jagers-verzamelaars

Jagen en verzamelen is voor mensen de oudste vorm van bestaan. Tot in onze tijd zijn er geïsoleerd levende groepen mensen, die leven als jagers-verzamelaars. Jagers-verzamelaars leiden een nomadisch bestaan, omdat ze steeds rondtrekken op zoek naar voedsel. Zij komen bijvoorbeeld nog voor in het Amazonegebied in Zuid-Amerika. Het tropische klimaat heeft een permanent groeiseizoen waarbij het hele jaar door insecten, wild, vissen en vruchten gevonden worden. Ze hoeven daarvoor niet ver te trekken en hoeven ook geen wintervorraden aan te leggen. Dit is een groot verschil met de jagers-verzamelaars in Europa. Zij leefden in een klimaat met sterk wisselende seizoenen, waardoor zij het veel moeilijker hadden. Zij moesten voorraden aanleggen voor de winter en rekening houden met het trekgedrag van de dieren waar ze op jaagden.

1.1.3 Rendierjagers

Tot 13.000 jaar geleden bedekte de ijskap van de laatste IJstijd het hele noorden van Europa. In deze tijd leefden hier rendierjagers (zie figuur 1.1). Ze leefden als nomaden, omdat ze grote afstanden moesten afleggen om de kuddes rendieren te kunnen volgen. Het vlees, de huid en de botten van de gedode dieren werden gebruikt als voedsel, kleding, tent en gereedschap.

De belangrijkste hulpmiddelen die rendierjagers gebruikten waren het vuur en gereedschappen van vuursteen, botten en hout. Het vuur maakte het mogelijk in koude gebieden te overleven. Bovendien kon met het vuur slecht verteerbaar voedsel eetbaar gemaakt worden. Verder konden grote roofdieren met het vuur op afstand worden gehouden. Vuurstenen werktuigen speelden een grote rol. Er werden niet alleen grote bijlen gebruikt, maar ook kleine scherpe werktuigen, zoals schrapers, boren, messen en naalden.

Voor de jacht gebruikten ze speren en pijlen met een vuurstenen punt. De rendierjagers leefden in tenten of eenvoudige hutten.

FIGUUR 1.1 Rendierjagers aan het eind van de IJstijd

1.1.4 Jagers en vissers

Na de laatste IJstijd werd het klimaat steeds warmer. Het land raakte met bos begroeid. De rendieren trokken naar het hoge noorden. Andere diersoorten, zoals elanden, runderen, wilde paarden, everzwijnen, herten en reeën, profiteerden van het warmere klimaat en konden volop voedsel vinden. Er ontstonden door de opwarming ook visrijke meren, rivieren en beekjes. Ongeveer 9000 jaar geleden hoefden de jagers in West-Europa niet meer ver te trekken. Ze konden in een beperkt gebied blijven, waar voldoende voedsel kon worden gevonden. In de lente werd er veel gevestigd, in de herfst werden noten en vruchten verzameld en verder werd het hele jaar gejaagd. In Nederland wordt deze cultuur van jagers en vissers de Vlaardingencultuur genoemd, naar een belangrijke archeologische vindplaats. Nieuwe uitvindingen van deze cultuur zijn de boomstamkano met peddel en het visfuij (zie figuur 1.2).

FIGUUR 1.2 Jagers en vissers in een warmer klimaat, ca. 7000 v. Chr.

1.2 De overgang van jagen en verzamelen naar landbouw

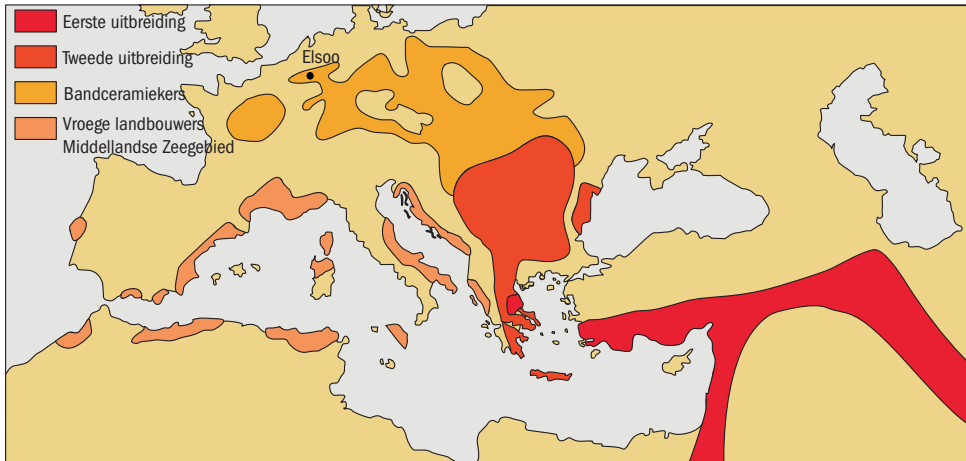
De eerste boeren leefden circa 9000 jaar geleden in het Midden-Oosten. Dit gebied wordt de Vruchtbare Halvemaan genoemd. Hier vandaan verspreidde de landbouw zich over de aangrenzende gebieden en uiteindelijk ook naar West-Europa. In de volgende subparagrafen gaan we hier verder op in.

1.2.1 Verschillen tussen jagers-verzamelaars en landbouwsamenlevingen

Jagers-verzamelaars trokken in kleine groepen rond op zoek naar voedsel. Iedereen hielp mee bij de jacht of bij het verzamelen. De jagers-verzamelaars hadden meestal weinig bezittingen. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat er veel minder archeologische sporen van hen worden teruggevonden dan van boeren.

In de Vruchtbare Halvemaan, het grensgebied van het huidige Turkije, Irak en Syrië, kwamen natuurlijke graanvelden voor (zie figuur 1.3).

FIGUUR 1.3 De verspreiding van de landbouw vanuit het Midden-Oosten

Men ontdekte dat hiermee ook akkers ingezaaid konden worden. Wilde dieren als geiten en schapen moesten bij de akkers worden weggehouden. De volwassen dieren werden gedood, maar jonge dieren werden in gevangenschap opgefokt. Bij het fokken werd gelet op de tamheid van de dieren. Zo ontstonden kuddes geiten en schapen die door herders konden worden gehoed.

De boeren bleven bij hun akkers wonen in boerderijen of in grotere nederzettingen. Ze konden meer voedsel produceren waardoor de bevolking in landbouwgebieden verder groeide. Uiteindelijk hoefde niet iedereen zich met werken op het land bezig te houden en konden sommige mensen zich specialiseren, bijvoorbeeld als pottenbakker. De boeren ontwikkelden nieuwe technieken, zoals het spinnen en weven van wol. Er werden ook nieuwe uitvindingen gedaan, zoals die van het wiel. Dat werd niet alleen gebruikt voor karren, maar ook als spinnen- of pottenbakkerswiel. Runderen, ezels en later ook paarden werden gebruikt als last- of trekdier om goederen te

dragen, of om een kar of ploeg te trekken. Het ploegen en bemesten van het land was een belangrijke vinding om de grond vruchtbaar te houden. Het is niet geheel duidelijk waarom mensen hun bestaan als jagers-verzamelaars opgaven en boeren werden. Mogelijk had het te maken met overbejaging van sommige dieren, waardoor ze gedwongen waren op een andere manier aan voedsel te komen. Opvallend is in ieder geval dat in korte tijd tal van grote dieren, zoals reuzenherten en mammoeten uitstierven. Het was overigens niet zo dat boeren helemaal niet meer gingen jagen en verzamelen.

De ontwikkeling van de landbouw had niet alleen positieve gevolgen. De vroege vormen van landbouw leidden vaak tot erosie van de bodem. Tegenwoordig zijn veel oude landbouwgronden in het Midden-Oosten, ook in de Vruchtbare Halvemaan helemaal niet meer vruchtbaar. Bovendien waren de afvalhopen en dieren rond de nederzettingen een bron van nieuwe ziekten. Ziekten die normaal alleen bij dieren voorkwamen, werden overgedragen op de mens. Je kunt hierbij denken aan het griepvirus, pokken en de q-koorts.

1.2.2 De eerste boeren in ons gebied

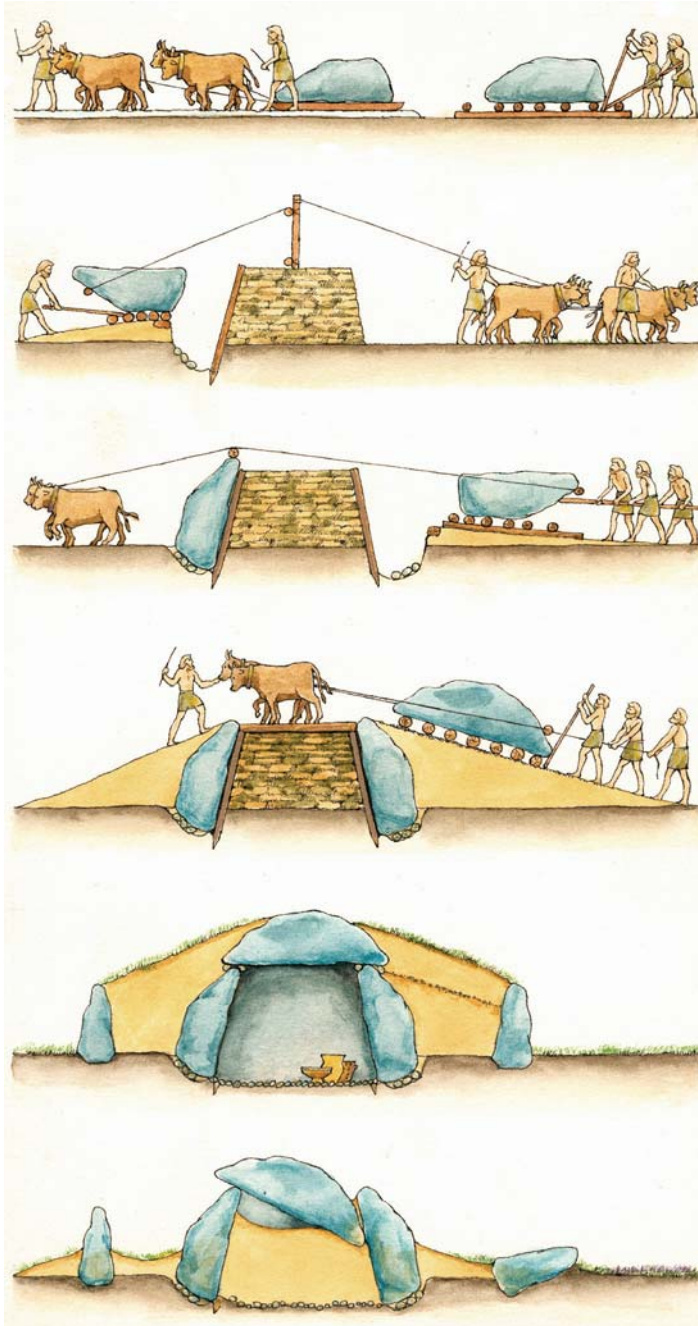
De eerste landbouwcultuur in West-Europa was de Bandkeramiekcultuur, rond 5300 v. Chr. Dit boerenvolk kreeg zijn naam door de opvallende versiering in de vorm van een band op het aardewerk. De potten werden door archeologen samen met andere stenen voorwerpen teruggevonden in grafkuilen. Het is niet duidelijk waar deze boeren vandaan kwamen. Het kan zijn dat ze uit Midden-Europa naar het westen waren getrokken. Het kan ook zijn dat plaatselijke jagers-verzamelaars het idee van de landbouw van hun burens overnamen. In ieder geval vestigden de eerste boeren zich graag op de makkelijk te bewerken lössgrond. In Nederland vinden we deze kleiachtige grondsoort alleen in Zuid-Limburg. Er werden grote boerderijen gebouwd, die meer dan 30 meter lang waren. De akkers werden in het bos aangelegd op kaalgekapte plekken.

Een andere belangrijke landbouwcultuur was de Trechterbekercultuur. Dit boerenvolk leefde tussen 3500 en 2700 v. Chr. Zij kregen hun naam door de trechtervormige potten, bekers en schalen. Deze boeren gaven hun overledenen potten, sieraden en wapens mee als ze in een *hunebed* werden bijgezet. De hunebedden zijn de meest opvallende prehistorische monumenten in Nederland. Deze bouwsels van grote stenen komen in heel Noordwest-Europa voor. In Nederland vinden we ze vooral in de provincie Drenthe. De hunebedden werden gebruikt als grafkelders. Ze werden gebouwd van grote zwerfstenen, die in de voorlaatste IJstijd door gletsjers hier naar toe waren geschoven. De bouw van een hunebed ging waarschijnlijk als volgt. Men gebruikte rollers op een ondergrond van balken of sleden. Misschien maakten de bouwers ook gebruik van de trekkracht van ossen. Met behulp van een aarden dam, houten palen en kleinere stenen werden de stenen in de goede positie gebracht. Later werd het geheel bedekt met een heuvel. Alle kieren werden met kleine stenen dichtgestopt (zie figuur 1.4).

1.2.3 Steen, brons en ijzer

Steen is de langste tijd in het bestaan van de mens het belangrijkste materiaal geweest om gereedschappen of wapens te maken. Later namen brons en ijzer deze rol over.

FIGUUR 1.4 Reconstructie van de bouw van een hunebed

De eerste boeren maakten net als de jagers-verzamelaars veel gebruik van stenen wapens en gereedschappen. Soms wordt in dit verband zelfs over de Steentijd gesproken. Vooral vuursteen werd gebruikt. Deze steensoort was voor hen even onmisbaar als voor ons staal. Vuursteen kon goed bewerkt worden, door er in de lengte spanen vanaf te slaan. De randen van

de afgeslagen stukken vuursteen waren zeer scherp. Ze konden gebruikt worden voor bijlen, messen, boren en pijlpunten. Rond 4000 v. Chr. werd vuursteen zelfs door middel van mijnbouw opgegraven. In het Krijtland van Zuid-Limburg zijn op verschillende plaatsen vuursteenmijnen gevonden. Via schachten daalden de mijnwerkers af naar de vuursteenlagen. Ze maakten ondergrondse gangen om de knollen los te hakken. Bovengronds werden daaruit halfproducten als ruwe bijlen en langwerpige spanen gehakt. Vervolgens werden deze tot op honderden kilometers afstand verhandeld. De gebruikers maakten vervolgens zelf de werktuigen, die ze nodig hadden. Geleidelijk aan werd ook het gebruik van metalen ontdekt en leerde men daarvan werktuigen te maken. Eerst werden voorwerpen van puur koper gemaakt. Deze waren nauwelijks bruikbaar, omdat koper te zacht en te buigzaam was. Door het mengen van koper en tin ontstond een legering die veel bruikbaar was, het brons. Rond 2100 v. Chr. komen in Europa de eerste bronzen voorwerpen voor. Bronzen sieraden, bijlen en speerpunten werden gegoten in gietmallen. Vanaf 700 v. Chr. werd in Europa ook gebruikgemaakt van ijzer. Een groot voordeel van ijzer was, dat het op veel plaatsen kon worden gevonden, in tegenstelling tot koper en tin. Bij het smelten van ijzer waren echter wel hoge temperaturen nodig. Dit vereiste nieuwe technologische inzichten.

1.3 Religieuze uitingen: grottekeningen, beeldjes en grafgraven

Aangezien er geen schriftelijke bronnen uit dit tijdvak zijn gevonden, weten we niet wat de mensen toen dachten. Desondanks wordt aangenomen, dat mensen in die tijd religieuze opvattingen hadden. Vaak staan kunstwerken in het teken van een religie. Dat zou dan ook kunnen gelden voor tekeningen en beelden uit de prehistorie.

In Spanje en Frankrijk zijn verschillende grotten waar jagers-verzamelaars grottekeningen hebben gemaakt. De tekeningen zijn meestal afbeeldingen van dieren, zoals wisenten (bizons), herten en paarden. Soms staan er ook handafdrukken op de wanden van de grotten. Dit soort tekeningen wordt vaak gezien als religieuze uitingen. Misschien hoopten de jagers hun goden gunstig te stemmen.

Er zijn ook allerlei beeldjes teruggevonden. Een voorbeeld is het Mannetje van Willemstad. Het is een houten beeldje van ongeveer vijftien centimeter. Het werd tussen de wortels van een boom gevonden bij de aanleg van de Deltawerken. Het zou een beeldje kunnen zijn dat werd geofferd bij een 'heilige boom'. Het kan echter ook een speelgoedpoppetje zijn dat werd verloren door een kind.

In hunebedden zijn allerlei grafgraven teruggevonden, zoals trechterbekers, sieraden, wapens en gereedschappen. Deze giften aan de overledenen worden vaak gezien als een bewijs van religieus besef. Het zou iets kunnen zeggen over een geloof in een hiernamaals, waarbij de doden giften meekregen voor hun reis naar het dodenrijk.

1.4 De bronnen van dit tijdvak

De kennis van de prehistorie, de tijd waar geen schriftelijke bronnen over zijn, is vooral gebaseerd op archeologie. In de volgende subparagrafen kun

je lezen dat nauwkeurig archeologisch onderzoek zeer veel informatie over dit tijdvak kan geven, maar dat veel zaken onduidelijk of onzeker blijven.

1.4.1 Prehistorie

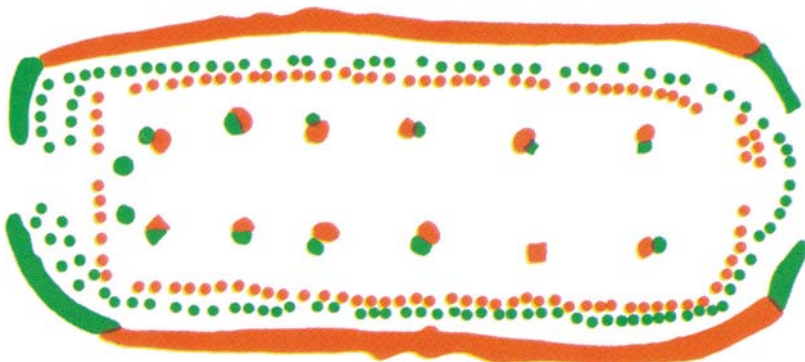
We bedoelen met het begrip prehistorie de tijd waarover geen geschreven bronnen zijn. Om toch iets te weten over mensen in deze tijd zijn we vooral afhankelijk van archeologische vondsten. De prehistorie van een samenleving eindigt als er schriftelijke bronnen over de samenleving zijn. Dat kan sterk verschillen. Zo eindigde in het Midden-Oosten (bijv. Sumerië) de prehistorie al 5000 jaar geleden, terwijl de prehistorie in West-Europa eindigde met de komst van de Romeinen ruim 2000 jaar geleden. In sommige afgelegen gebieden in Nieuw-Guinea eindigde de prehistorie pas 80 jaar geleden. Toen landden daar Europese onderzoekers per vliegtuig. Zij schreven over hun contacten met de plaatselijke bewoners, de Papoea's.

1.4.2 Archeologie

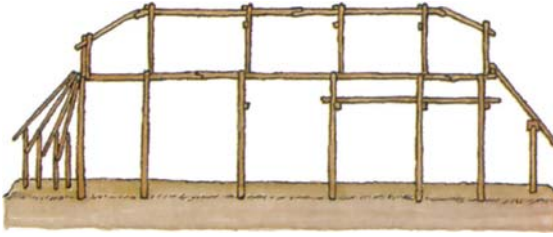
De kennis over de prehistorie is vooral gebaseerd op archeologische vondsten. Archeologie is de wetenschap die zich bezighoudt met het in kaart brengen van bodemsporen, het doen van opgravingen en het rapporteren en het interpreteren van vondsten (zie figuur 1.5, 1.6 en 1.7). Moderne archeologen zien zich vooral als de bewaarders van alles dat zich in de bodem bevindt, het 'bodemarchief'. Men gaat ervan uit, dat latere generaties archeologen nog meer informatie uit een opgraving kunnen halen door het toepassen van nieuwe technieken. Opgravingen worden alleen verricht, als de bodemsporen dreigen te verdwijnen. Dat gebeurt vaak bij stadsvernieuwing, uitbreidingen van steden en dorpen en de aanleg van verkeerswegen (zoals bijv. de Betuwelijn).

Archeologisch onderzoek gebeurt heel systematisch. Het is bijna vergelijkbaar met de behandeling van een plaatsdelict bij recherchewerk. De vindplaatsen en voorwerpen worden nauwkeurig getekend en in kaart gebracht. De grondlaag, waarin een voorwerp wordt gevonden, kan iets zeggen over de ouderdom. Er zijn ook methoden om de ouderdom van organisch materiaal nauwkeurig te bepalen. Dit gebeurt bijvoorbeeld met de C14-methode, waarbij het gehalte aan radioactieve koolstof wordt gemeten. Een andere nauwkeurige dateringsmethode is het jaarringonderzoek van houten voorwerpen. Hierbij kan de ouderdom van hout worden bepaald op basis van bekende reeksen jaarringen. Dit systeem is vergelijkbaar met een soort streepjescode.

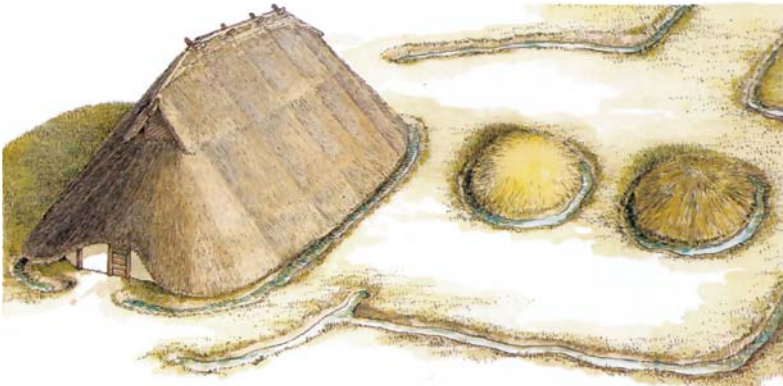
FIGUUR 1.5 Bodemsporen met paalgaten

FIGUUR 1.6 Reconstructie van palen in de paalgaten

FIGUUR 1.7 Reconstructie van de boerderij

Er zijn over het algemeen weinig vondsten uit de prehistorie. Toch kunnen archeologen met weinig gegevens veel te weten te komen. Bijvoorbeeld: aan de hand van paalsporen weten we iets over de bouw van huizen en nederzettingen. Rond vuurplaatsen en in afvalhopen is voor archeologen vaak informatie te vinden over voedingsgewoonten. Het is sterk afhankelijk van de grondsoort of er veel of weinig is terug te vinden. In veen blijft veel organisch materiaal, als hout en leer, bewaard. Een bekend voorbeeld van een goed bewaarde vondst uit het veen is het meisje van Yde (Drenthe). Dit veenlijk heeft ongeveer 2000 jaar in het veen gelegen, toch zijn haar huid, haar en mantel goed bewaard gebleven. In zand verdwijnt het organisch materiaal, maar er blijven soms wel verkleuringen in de bodem over.

1.4.3 Culturele antropologie

Een andere belangrijke wetenschap om inzicht te krijgen in de prehistorie is de culturele antropologie. Men gaat ervan uit dat de tegenwoordige mens in zijn manier van denken en handelen niet veel verschilt van mensen in de prehistorie. Men maakt dan ook vaak gebruik van gegevens die in het begin van de twintigste eeuw verzameld zijn over de leefwijze van volkeren als de Eskimo's (of Innuït) in het Noordpoolgebied, de Yanomami-indianen in het Amazonegebied en de Papoea's in Nieuw-Guinea.

Musea met collecties over dit tijdvak

- Alphen aan den Rijn: Archeon
- Leiden: Rijksmuseum voor Oudheden (RMO)
- Assen: Drents Museum
- Borger (Drenthe): Hunebedcentrum

Opgaven

- 1.1** Leg uit hoe de mens zich over de wereld heeft verspreid.
- 1.2** Leg uit welke invloed het klimaat heeft op de leefwijze van jagers-verzamelaars in Europa na de laatste IJstijd en die in tropische gebieden.
- 1.3** Waarom leidden rendierjagers een nomadisch bestaan?
- 1.4** Waarom speelde het vuur voor deze mensen een grote rol?
- 1.5** Leg uit waarom er minder archeologische vondsten van nomadische culturen zijn dan van landbouwculturen.
- 1.6** Waar ontstonden de eerste agrarische samenlevingen?
- 1.7** Leg uit wat de voor- en nadelen zijn van de agrarische samenleving.
- 1.8** Waarom zijn er in Nederland alleen in Zuid-Limburg vondsten van de Bandkeramiekcultuur gedaan?
- 1.9** Waarvoor werden hunebedden gebruikt?
- 1.10** Leg uit hoe een hunebed werd gebouwd.
- 1.11** Waarom wordt de cultuur van de hunebedbouwers de Trechterbekercultuur genoemd?
- 1.12** Waarom werd vooral vuursteen gebruikt in de zogenaamde Steentijd?
- 1.13** Welke metalen werden later gebruikt?
- 1.14** Welke voorbeelden zijn er van religieus besef in dit tijdvak?
- 1.15** Wat wordt bedoeld met het begrip prehistorie?
- 1.16** Bekijk figuur 1.1. Welke onderdelen van de tekening zijn gemaakt op basis van archeologisch onderzoek en welke op basis van culturele antropologie? Kies uit: kleding, vuursteen speerpunten, tenten, vuursteen pijlpunten.
- 1.17** Op welke manieren kan de ouderdom van archeologische vondsten worden bepaald?

De antwoorden op de opgaven staan op www.pabowijzer.nl.

